

Filip Žanpera

Originalan naučni rad

Filozofski fakultet, Zagreb

Original scientific paper

Student 1. godine diplomskog studija

DOI: 10.5281/zenodo.3773484

fzanpera@gmail.com

„Patrijarhat s ljudskim licem“: *Knjiga za svaku ženu*

Apstrakt: *Knjiga za svaku ženu* je kulturno-prosvjetna literatura koja je u Jugoslaviji izlazila u dvadesetak izdanja, počevši od ranih pedesetih. *Knjiga* je rezultat predratnih ambicija HSS-a i projekta prosvjećivanja hrvatskog seljaštva sa svrhom stvaranja aktivnog i klasno-svjesnog glasačkog tijela. U *Knjizi* se isprepliću razne teme koje autori vide relevantnima za svakodnevnu ženu, poput šivanja, kuhanja, brige o bolesnima i slično. Kako su izlazila novija izdanja, jezik i teme su se postepeno mijenjale. Od djela koje je, uz kulturno-prosvjetne svrhe, imalo i svrhu stvaranja socijalističkog društva, polako nastaje priručnik za žene koji u potpunosti napušta tu svrhu i pokušava stvoriti suvremenu građanku. Ovaj rad uspoređuje dva izdanja, jedno iz 1952. i drugo iz 1971., te identificira i analizira promjene koje su izdanja doživjela. Oba izdanja prožeta su idejama koje učvršćuju postojeći seoski patrijarhat, ali vidljiva je i ideja „naprednjaštva“ kojoj režim teži. Stoga, ishod je *Knjiga* stvaranje nove žene, koja je u isto vrijeme i napredna i tradicionalna, čime se zrcali i sam „jugoslavenski“ poslijeratni identitet simbioze tradicionalnog sela i progresivnog grada. *Knjiga* je, dakle, ženama nudila „treći put“ ženstvenosti – patrijarhat „s ljudskim licem“.

Ključne riječi: *Knjiga za svaku ženu*, patrijarhat, Jugoslavija, socijalizam, ženstvenost, rodna historija

Uvod

U središtu ovog rada je *Knjiga za svaku ženu* (dalje: *Knjiga*), prosvjetno djelo Seljačke sloge i kasnije Znanja. Kroz rad će se prožimati pitanje kako je žena percipirana u *Knjizi*, koje su njene uloge u društvu, a koje u obitelji, odnosno, što nam kulturno-prosvjetne knjige poput ove mogu reći o viđenju žena općenito. Metode

korištene u ovom radu su usporedba i analiza. Usporedba¹ u ovom radu služi kako bi se istaknula promjena koja je vidljiva u percepciji žena kroz tri desetljeća kroz *Knjigu*, budući da ne postoji monografija pa ni znanstveni članak, na temu *Knjige* i njene povijesti. Ta činjenica je sama po sebi doista zabrinjavajuća, budući da je do 1971. *Knjiga* doživjela trinaest proširenih izdanja i ostvarila izdavačke rekorde s tri stotine tisuća izdanja u bivšoj Jugoslaviji!² Uspoređena su dva izdanja *Knjige*, izdanje iz 1952.³ (dalje: *stara Knjiga*), jedno od prvih izdanja (nigdje u *Knjizi* nije naznačeno izdanje, a nedostatak znanstvenog rada na tu temu onemogućuje točno određenje izdanja) i kasnije izdanje iz 1971. (dalje: *nova Knjiga*), trinaesto izdanje. U širokoj cirkulaciji je i jedno od zadnjih izdanja, 20. izdanje *Knjige* iz 1986. koje je za ovaj rad odveć recentno te se u njemu vjerojatno ocrtavaju društvene more koje su donedavno prevladavale u javnosti. Proučavanje uloge žene u obitelji i društvu, kao i jezik te grafički prikazi, vršit će se iz rodne perspektive, kako bi se opisao ideal žene. Analiza će obuhvatiti i sfere znanja koje autori pretpostavljaju da trebaju prenijeti ženi te kako je žena korištena u svrhu izgradnje novog socijalističkog društva. Također, u radu će se prikazati i ostali elementi *Knjige* poput reklama i idealiziranih prikaza kućnog tlocrta.

Pretpostavka s kojom ovaj rad započinje i završava jest ta da na području Jugoslavije postoji patrijarhat, kao neformalni sustav, koji spolno (i rodno) diskreditira žene u korist muškaraca. Taj patrijarhat prenosi se s koljena na koljeno, a vidljiv je i među autorima (od kojih je nezanemariv broj žena) *Knjige* koji, unatoč svojoj visokoj razini obrazovanja, nesvjesno čitateljima prenose obrasce ponašanja koji potvrđuju postojeću dispoziciju moći među spolovima.

Knjiga kao kulturno-prosvjetno djelo

Knjiga nastaje kao kulminacija predratnog kulturno-prosvjetnog rada HSS-a. Iako prvo izdanje doživljava tek nakon rata, početkom 50-ih godina, ideja o potrebi takve sveobuhvatne prosvjetne knjige za puk nastala je mnogo ranije. Korijene, stoga, možemo tražiti u Buševcu, malenom selu pored Velike Gorice u kojemu su Stjepan

¹ *Uvod u komparativnu historiju*, ur. Drago Roksandić (Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga, 2004).

² *Knjiga za svaku ženu*, ur. Čuča Smokvina Boranić (Zagreb: Nakladni zavod Znanje, 1971.), 1 (dalje: *nova Knjiga*).

³ *Knjiga za svaku ženu: uzorna domaćica*, ur. Drago Chloupek, (Zagreb: Seljačka sloga, 1952) (dalje: *stara Knjiga*).

Radić, Đuro Basariček i Rudolf Herceg, kasnije osnivači „Seljačke sloge“, održali niz predavanja. Ona su na lokalno stanovništvo ostavila toliki trag da su nekoliko godina kasnije seljaci sami tražili pomoć HSS-a pri organizaciji daljnje prosvjete⁴. Rudolf Herceg uskače u pomoć te sastavlja pravila sa Stjepanom Kovačevićem, lokalnim knjižničarem Pučke knjižnice u Buševcu i prvim tajnikom „Seljačke sloge“. Važno pravilo „Seljačke sloge“ jest poticanje seljačke književnosti širenjem pismenosti, izdavanjem i cirkulacijom knjiga. Zadaća „Seljačke sloge“ bila je stvaranje „subjekta“ od seljaka, odnosno, stvaranje staleški svjesnih te politički aktivnih i participirajućih građana⁵. S tim na umu, građene su institucije i prakse unutar „Seljačke sloge“ koje su nakon rata preuzeli komunisti. Razlog efikasnosti „Seljačke sloge“ može se tražiti u činjenici da su u prvih nekoliko godina ogranci „Sloge“ otvarani većinom u manjim selima u kojima nema škole, a često čak niti crkve, gdje gradski život nije zašao⁶. Filozofija gotovo ekskluzivno seljačke prosvjete ocrtava se i u činjenici da je u prvih nekoliko godina građanskoj inteligenciji namijenjena uloga tumačenja relevantnih informacija, a ne dociranja i nametanja⁷. Glavni ideolog „Sloge“ bio je Rudolf Herceg koji je kroz kulturno-prosvjetni rad organizacije prožeo nastojanje da se seljake prikaže kao homogenu grupu sa zajedničkim i nepromjenjivim interesima⁸, a takav odnos prema seljaštvu kao monolitu nije neuobičajen među građanskom elitom. Ovaj obrazac preuzet će i nova vlast nakon rata. Konačno, uloga žena u „Slozi“ bila je progresivna za međuraće. U skladu s ideologijom HSS-a, i „Sloga“ je ženu tretirala kao jednaku pripadnicu društva, kao jednakog političkog aktera. Stoga ne treba začuditi da je jedan od ciljeva „Sloge“ bio i poticanje žena na aktivniju ulogu u kulturi, društvu i politici⁹. I ovaj aspekt ocrtava se u svim izdanjima *Knjige* – žena je politički i društveno ravnopravna muškarcu. Prijašnji patrijarhalni okviri u kojima je žena tretirana ili kao *de facto* dijete ili kao vlasništvo u potpunosti su odbačeni, na tren i osuđivani. To ne znači da je žena u *Knjizi* u potpunoj ravnopravnosti s

⁴ Suzana Leček, „Organizacija i oblici djelovanja „Seljačke sloge“ (1925.-1929.)“, *Časopis za suvremenu povijest* 28 (1996): 357-358.

⁵ Leček, „Organizacija i oblici djelovanja „Seljačke sloge“ (1925.-1929.)“, 360.

⁶ Leček, „Organizacija i oblici djelovanja „Seljačke sloge“ (1925.-1929.)“, 361.

⁷ Leček, „Organizacija i oblici djelovanja „Seljačke sloge“ (1925.-1929.)“, 363.

⁸ Leček, „Organizacija i oblici djelovanja „Seljačke sloge“ (1925.-1929.)“, 364.

⁹ Leček, „Organizacija i oblici djelovanja „Seljačke sloge“ (1925.-1929.)“, 365.

muškarcem, društveni obrasci ponašanja i obiteljske uloge i dalje su spolno određene, ali *Knjiga* je ipak društveno-emancipacijski alat za žene.

Prva izdanja *Knjige* služila su poslijeratnoj obnovi sela i izgradnji socijalističke utopije u Jugoslaviji. To je možda najočitije u jeziku koji je u *novoj Knjizi* gotovo u potpunosti promijenjen. *Starom Knjigom* dominiraju rano-partijski obrasci komunikacije ideja – pregršt parolaških konstrukcija pomiješanih sa seljačkim frazemima kako bi se jugoslavenska ideja socijalizma lakše prenijela. Uvodni tekst knjige započinje s distanciranjem novog režima od prošlosti i obećanjem svijetle budućnosti. Iza sebe ostavljaju vremena u kojima je seljačka žena malo znala o domaćinstvu, kuhanju, šivanju, njezi i odgoju djeteta, a još manje o svome tijelu, trudnoći i bolestima¹⁰. *Knjiga* najavljuje nova vremena oslobođenog naroda: „Selo je krenulo putem zadrugarstva, koje nas vodi u blagostanje i prosvijećenost [sic]“. U tom novom društvu „žena uporedno i ravnopravno s muškarcem sudjeluje u tom velikom djelu preporoda našeg sela, ona s muškarcem u selu radi na razvijanju zadrugarstva, ali je ostala i danas stup svoje kuće. Ona je domaćica, majka i odgovornost, čuvarica zdravlja i njegovateljica bolesnih ukućana.“¹¹ U samoj najavi, dakle, dominira partijsko-politički rječnik u kojemu se očituje naslijeđe međuratne „Sloge“ u želji za sve većom emancipacijom žena, dok se u isto vrijeme pazi da se ne povrijede duboko usađeni patrijarhalni obrasci života na selu. Također, vidljiva je i upotreba trenutnog propagandnog alata poput „zadrugarstva“, „novog vremena“ i „naprednjaštva“. Partijski meta-jezik još je očitiji u kasnijem tekstu. Naime, početak svakog poglavlja sastavljen je od uvodnog teksta s desne strane i nakupinom poslovice, nekih stvarnih, nekih izmišljenih, s lijeve strane. U poglavlju o općoj brizi o kući, naslov prvog poglavlja je „Kakva kuća – takvo zdravlje“, dok su na desnoj parolaškoj strani plavom bojom iskazane poslovice poput „Tko kuću bijeli – bolest tjera“, „Tko pljuje po podu – vraća mu se na licu“ i „zdravlje ne čuvaju zdravice – već ruke radnice“¹². Ovaj način komunikacije na uvodnom dijelu za cilj ima brzu i efikasnu propagandu koja se potom kroz ostatak poglavlja podublje objašnjava. Zaista, kroz ostatak poglavlja autori detaljno objašnjavaju probleme za zdravlje

¹⁰ *Stara knjiga*, 5.

¹¹ *Stara knjiga*, 5.

¹² *Stara Knjiga*, 8-9

ukućana, poput nedostatka cirkulacije zraka, vlage i loših higijenskih uvjeta u kući. Za razliku od ovakve boljševičke estetike, *nova Knjiga* poglavlja strukturira bez ikakve primisli političke propagande. Nazivi cjelina u središte stavljaju ženu – „Kakva kuća – takvo zdravlje“ zamijenjeno je sa „Žena i kuća“, a lijeva stranica posvećena frazama u potpunosti nestaje. Imena poglavlja i naslova tekstova u potpunosti su sanitarna, ona najavljuju tekst i ništa više.

Dom i ženino mjesto u njemu

Osnovni cilj *Knjige* ostao je isti – naobrazba i prosvjeta žena. Vidljivo je, međutim, da *nova Knjiga* znatno manje naglašava seljački element života i kao ideal postavlja građanski život. *Starom Knjigom* opravdano dominira osjećaj nesigurnosti i hitnosti, u skladu s vanjskopolitičkom situacijom ranih pedesetih¹³. Stoga je od ključne važnosti bilo stvoriti autarkično selo i emancipirati žene unutar domaćinstava. One i dalje imaju jasno određene uloge, ali sada njihov doprinos stvaranju samodostatnih sela postaje od ključne važnosti, budući da država uzima na sebe teret raspolaganja s obradivim seljačkim površinama, a sve više muškaraca uposlano je u kapitalnim infrastrukturnim projektima. Stoga, žene su kao „stup svoje kuće“ u tim nesigurnim vremenima dobile „povjerenje države“ da izgrade kuću gdje

¹³ Vanjskopolitička situacija 1950-ih bila je, po Jugoslaviju, izrazito nepovoljna. S jedne strane sve do druge polovice pedesetih odnos između komunističkog hegemonu SSSR-a bio je u najboljem slučaju nepostojeći, a u najgorem u stanju visoke napetosti. S druge strane, zatopljenje od sredine pedesetih i dalje nije garantiralo potpunu sigurnost za Jugoslaviju – njeno mjesto u svijetu i dalje nije bilo u potpunosti definirano i ovisila je o jednom od dvaju hladnoratovskih hegemonu. Ubrzo nakon rascjepa Tito-Staljin 1948. javljaju se legitimni strahovi od rata – „zavjera generala“ 1949. samo je jedan od primjera stvarnih prijetnji. Također, u SSSR-u su postojali planovi za invaziju na Jugoslaviju, a istovremeno su zemlje „Lagera“ s njom otkazale gospodarsku suradnju. Dakle, postojala je vanjskopolitička, ideološka i gospodarska potreba za što skorijem i što efikasnijem preuređenju države u samodostatno i za rat spremno organizirano društvo. Dom i obitelj kao osnovna jedinica društva bili su jedne od točaka najaktivnije prosvjete i navedeni uvjeti mogli su utjecati samo na veću hitnost za započetim promjenama. (Za više o vanjskopolitičkoj situaciji i odraz na jugoslavensko društvo u pedesetima vidjeti Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, (Zagreb: Globus, 1990), 130-132). S druge strane, sedamdesete su razdoblje relativne stabilnosti i vanjskopolitičke sigurnosti po Jugoslaviju. Kako primjećuje Ivo Goldstein, „Razvoj samoupravnog sustava u unutrašnjoj politici imao je pandan u jugoslavenskoj vanjskoj politici – u promicanju nesvrstane politike.“ Zatopljenje sa Zapadom nikada nije značilo napuštanje marksističkih principa, međutim osim dolaska Nixona u Jugoslaviju 1970., u Jugoslaviju je dolazila i američka kultura (vidjeti: Ivo Goldstein, *Hrvatska: 1918-2008.*, (Zagreb: Novi Liber, 2008), 577-581). Industrija i birokratsko društvo koje se intenzivno razvijalo pedesetih i šezdesetih u sedamdesetima se pretvara u široki srednji sloj koji, napustivši selo, prihvaća i nove elemente građanskog života. Razvoj konzumerizma u Hrvatskoj najbolje prati Igor Duda u svoja dva rada cf. Igor Duda, *U potrazi za blagostanjem : o povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih* (Zagreb: Srednja Europa, 2014); i Igor Duda, *Pronađeno blagostanje : svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih* (Zagreb: Srednja Europa, 2010).

je nije bilo, da uredi kuće koje nisu bile uređene, da u dom uvedu red i čistoću i time pomognu izgraditi ta nova i napredna vremena: „Sve ovo mora znati svaka napredna domaćica.“¹⁴ To je podrazumijevalo da popločaju podove jer „zemljani pod je najgori pod“¹⁵ i da se nakon što dovede pod kuće u red pobrine da se po istome ne pljuje. U ovakvim primjerima očituje se historijska vrijednost djela poput *Knjige* – činjenica da je na kraju teksta o podovima podebljanim slovima naglašeno da se „ne pravi iz poda pljuvačnicu“¹⁶ govori nam da su autori, a iza njih vjerojatno i sloj aparatčika, smatrali taj problem raširenim. Danas se pljuvanje po podu kuće ili stana čini nezamislivo, stoga možda upravo ovim prvim stranicama knjige možemo zahvaliti na tome. Zatim, autori su vrlo ispravno primijetili problem vlage u zidovima koji hladi prostoriju čime se javlja veća potreba za grijanjem i zatvaranjem prostorije. Grijanje troši drvo koje je u poslijeratnom razdoblju ubrzane industrijalizacije i masovne izgradnje bilo potrebnije za kapitalne državne projekte. Povećano grijanje također izlaže domaćinstvo opasnosti od trovanja „ugljičnim dvoksidom“¹⁷ i požaru¹⁸. Zatvaranje prostorija također izlaže ukućane „kaljičnim zarazama“¹⁹. Dakle, žena u „novom vremenu“ na sebe uzima prostorno uređenje doma. Da se ne bi pogubila u količini informacija, *Knjiga* nudi i vizualni prikaz tlocrta idealnog seoskog doma. Zanimljivo je promatrati promjene kroz 20 godina:

¹⁴ *Stara Knjiga*, 9.

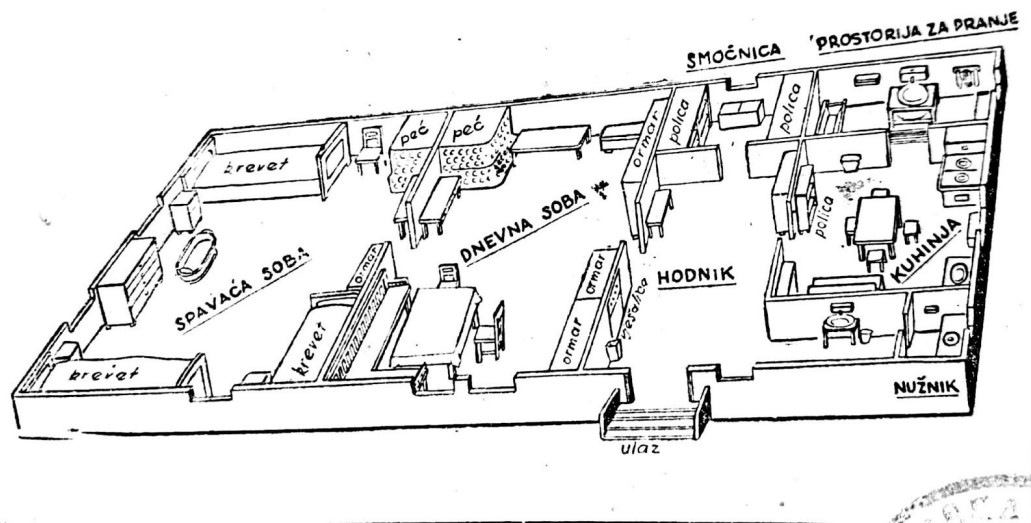
¹⁵ *Stara Knjiga*, 10.

¹⁶ *Stara Knjiga*, 11.

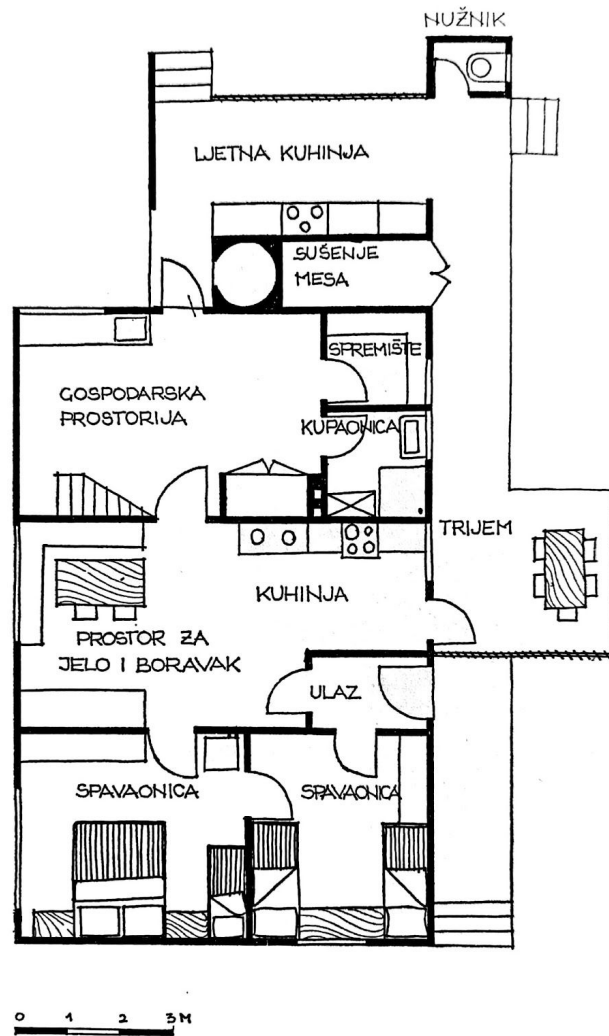
¹⁷ *Stara Knjiga*, 13.

¹⁸ *Stara Knjiga*, 17.

¹⁹ *Stara Knjiga*, 13.

Slika 1., tlocrt seoske kuće (stara Knjiga, 17.)

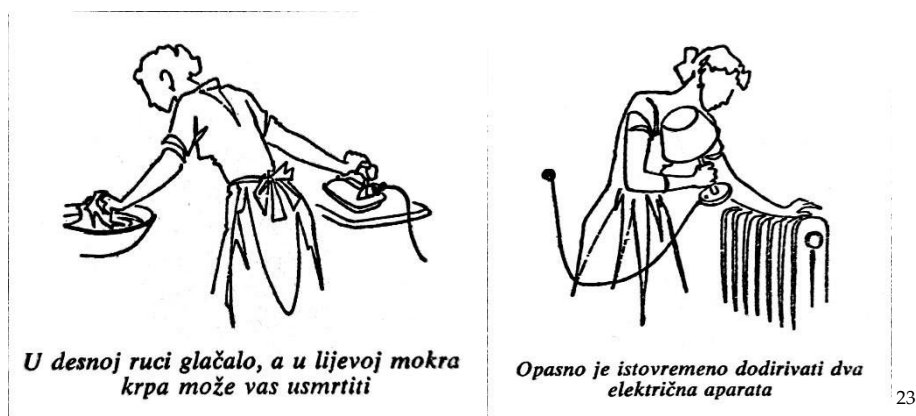

Tlocrt seoske kuće

Slika 2., Tlocrt seoske kuće (nova Knjiga, 26.)

Osim što je zanimljivo promatrati kako se razvija koncept privatnosti pa se tako javljaju odvojene roditeljske i dječje sobe, dva desetljeća nakon prvih izdanja *Knjige*, zanimljivo je primijetiti da ti tlocrti ne odgovaraju prosječnom seljačkom domu. Oni su idealizirani, ali njih nisu idealizirali seljaci, već građanska inteligencija. To se ponajviše očituje u starijem tlocrtu koji prikazuje nekoliko peći, odvojenu kuhinju od blagovaonice, nekoliko kreveta i odvojenu smočnicu. Prikaz nalikuje na presliku ideje građanskog doma u seosku okolinu. *Knjiga*, kako staro izdanje tako i novije, potom detaljno objašnjava svrhu i prostorno uređenje svake prostorije. Starije izdanje, uz planiranje doma, također objašnjava i kako se pobrinuti za dvorište pa je tako nekoliko stranica posvećeno sanitarnim pitanjima, ponajviše pitanju „izgradnje

higijenskog nužnika²⁰ i „đubrilištu“²¹. Samu kuću treba okružiti lijepim cvijećem jer „Cvijeće pred kućom je siguran znak, da ljudi iz takve kuće imaju smisao za lijepo.“²² Izgradnja sanitarnih čvorova i sigurno uklanjanje biootpada ne pojavljuje se u *novoj Knjizi*, ali ovdje žena dobiva još jednu ulogu tradicionalno pripisivanu muškom spolu – ograničenu ulogu električara! Električne instalacije i njihova funkcija objašnjene su, međutim, u prikazima žena kako rukovode s električnim aparatima, no i dalje dominira koncept domaćice, žena se većinom koristi aparatima koji služe za održavanje kuće:

Uz pregršt tipičnih kućanskih aparata kakvi se asociraju s konceptom „žene – domaćice“ poput pegle, usisavača, frižidera, kuhala za kavu i sličnih, *nova Knjiga* ipak u taj koncept uvodi i neke zanimljive inovacije. Tako se objašnjava montiranje patrone osigurača u ležište²⁴, rukovanje magnetofonom i popravak magnetofonske trake, a ženama se također „daje pravo“ da rukuju s radio-aparatima, kako što bolje postaviti antenu za radio, a kako za televizor²⁵. Drugim riječima, „nova vremena“ za ženu su značila proširenje sfere na vrt i na krov!

Emancipacija žene

Inovacija *Knjige* zasigurno je osvjetljavanje ženskog intimnog područja u sklopu šireg zdravstvenog prosvjedenja. Zdravlje je, razumljivo, dominantna tema kroz *Knjige – stare i nove*. Ono se provlači kroz gotovo sva poglavlja, izuzev poglavlja

²⁰ *Stara Knjiga*, 46.

²¹ *Stara Knjiga*, 48

²² *Stara Knjiga*, 50.

²³ *Nova Knjiga*, 74.

²⁴ *Nova Knjiga*, 98.

²⁵ *Nova Knjiga*, 93-95

o šivanju, pletenju i bontonu, koji se pojavljuje samo u novijim izdanjima. U *staroj Knjizi* pitanje zdravlja većinom podrazumijeva bolesti, kako ih spriječiti te kako ih liječiti. Autori pokušavaju prenijeti relevantno suvremeno znanje po pitanju bolesti pa se tako uz očekivane informacije o tuberkulozi,²⁶ tifusu²⁷ ili malariji²⁸ pojavljuju i informacije o gonoreji i to bez komentara kojima se osuđuje seksualno-rizično ponašanje. *Stara Knjiga* također prenosi i informacije o bolestima koje nastaju radi nepravilne prehrane pa tako među prvim navedenima spominju kržljivost, odnosno, zaostatak u dječjem razvoju uzrokovan neispravnom prehranom, ali na trećem mjestu se nalazi i pretilost što nam govori da su vlasti 1952. smatrale da je taj problem itekako raširen, unatoč relativnom siromaštvu sela²⁹. Sto trideset stranica, nakon tablice bolesti uzrokovanih lošom prehranom, ispunjeno je raznoraznim receptima kako bi se selo ispravno hranilo. Preokupacija očuvanjem zdravlja i prevencijom bolesti nedostaje u *novoj Knjizi* te sugerira da je javna medicina pedesetih i šezdesetih barem donekle ublažila raširene zdravstvene ugroze. Zdravlje u *novoj Knjizi* dobiva svoje posebno poglavlje i o zdravlju se govori kao o čimbeniku u općoj sreći stanovništva, a ne egzistencijalnom pitanju: „Poznato je da radna sposobnost, zadovoljstvo i blagostanje svakog pojedinca zavisi u prvom redu o njegovom zdravlju.“³⁰ Većina tekstova pažnju stavlja na higijenu i prevenciju te liječenje dječjih bolesti. Jedna velika razlika između dvije *Knjige* jest moralizam koji je puno prisutniji u *novoj Knjizi*. Tako, govoreći o spolnim bolestima, autori govore o potrebi da se djeci i mladima na pravilan način prenosi znanje o seksualnosti između spolova, jer „je to jedini put za sprečavanje seksualnog promiskuiteta (spolno općenje bez ljubavi i s osobama koje nedovoljno poznajemo), prostitucije i alkoholizma koji su glavni uzroci širenja spolnih bolesti“³¹. Ovaj posljednji problem, alkoholizam, prisutan je kako u *staroj* tako i u *novoj Knjizi*, iako je u *staroj* predstavljen kao problem, a ne kao bolest. U *novoj Knjizi* cijelo poglavlje posvećeno je alkoholizmu što govori o porastu svijesti o problemima prekomjernog uživanja u alkoholu. O alkoholizmu se govori kao o problemu muškaraca, „na 8 muških alkoholičara u nas

²⁶ *Stara Knjiga*, 443.

²⁷ *Stara Knjiga*, 446.

²⁸ *Stara Knjiga*, 459.

²⁹ *Stara Knjiga*, 149.

³⁰ *Nova Knjiga*, 319.

³¹ *Nova Knjiga*, 326.

dolazi samo 1 žena, jer običaji češće omogućuju piće muškarcu nego ženi³², ali glavne žrtve alkoholizma redovito su žena i djeca – „[...] alkoholičar u kući sa ženom i djecom postaje grub i nasilan.“³³ Problem alkohola je i činjenica što remeti ustaljene obrasce obiteljskih i društvenih odnosa pa tako „Sav teret izdržavanja obitelji i odgoja djece pada na ženu.“³⁴ Uz očito fizičko nasilje i zdravstvene posljedice, alkoholizam također šteti javnom moralu jer „uska povezanost alkohola i prostitucije općenito je poznata stvar“³⁵, što je ironično jer također jedna od posljedica alkoholizma je „LJUBOMORA ALKOHOLIČARA“³⁶. Iz prikazanog je vidljivo, dakle, da je u *Novoj Knjizi* prisutna tendencija da se javni moral veže uz zdravlje. Međutim, to ne znači da je seksualnost demonizirana. Nasuprot tome, u *novoj Knjizi* o seksualnosti se govori isključivo u heteronormativnim okvirima, kao o zdravoj i važnoj komponenti zdravog braka. Ono što začuđuje je činjenica da unatoč relativno progresivnim pogledima na seksualnost u braku i dalje je osjetna tendencija autora da spolno diferenciraju seksualnost pa tako „muškarci često misle da su zaljubljeni kad osjete seksualnu želju“ dok je „ljubav, naročito u spolnom životu žene, mnogo važnija nego u muškaraca“³⁷. Unatoč činjenici da je seksologija u doba *nove Knjige* razvijena disciplina, informacije o spolnim organima i dalje su izrazito sanitarne i puritanski objašnjene. Tako u oba izdanja nedostaje spomen dijelova reproduktivnog sustava zaduženog za seksualni užitak, iako je literatura o ulozi klitorisa i živčanih završetaka unutar rodnice u ono doba autorima morala biti dobro poznata. Ženska seksualnost stoga je, u oba slučaja, svedena na većinski reproduktivnu funkciju s detaljnim objašnjenjima uloge i građe raznih dijelova ženskog spolnog organa, procesa gestacije i poroda. Međutim, treba napomenuti kako *nova Knjiga* ipak spominje metode kontracepcije u kontekstu planiranja obitelji: „PLANIRANJE PORODICE MORA SE OSTVARITI KONTRACEPCIJOM“³⁸. Time je nezaobilazan i problem pobačaja, koji se u *novoj Knjizi* spominje kao problem društva i obitelji, iako se ne zauzima apsolutni stav po pitanju: „Ukoliko veliki broj pribjegava pobačaju,

³² *Nova Knjiga*, 340.

³³ *Nova Knjiga*, 344

³⁴ *Nova Knjiga*, 344

³⁵ *Nova Knjiga*, 344

³⁶ *Nova Knjiga*, 345.

³⁷ *Nova Knjiga*, 381.

³⁸ *Nova knjiga*, 419.

stvara se veći broj bolesnih žena, invalida. Njihovo liječenje i invaliditet predstavlja za društvo, a i za porodicu veliki materijalni teret, a za njih lične tragedije." Pretpostavka s kojom započinju i završavaju svi tekstovi o seksualnosti i obitelji je *cisrodnost* - rod uvijek odgovara spolu i kulturnim obrascima koje društvo veže uz isti te heteronormativnost.

Ženstvenost

Unutar ovih *cisrodnih* okvira *nova Knjiga* konstruira ženstvenost u posljednjim poglavljima koja se tiču odijevanja i „pristojnog ponašanja“. Docirani odnos prema ženstvenosti nedostaje u *staroj Knjizi* i većinom je proizvod nekih promjena između ta dva izdanja. Iako je *stara Knjiga* prepuna ideoloških ideja slabo zamaskiranih u seljačke poslovice ili frazeme koji nalikuju na seljačke poslovice, ona ipak ne konstruira ženski identitet van onog seoske domaćice koja je pod novim režimom jednaka muškarcu, ali njeno breme je briga o (novom i socijalističkom) domu. Ona se mora pobrinuti da odgaja socijalističkog čovjeka tako da odmalena u njemu potiče ljubav prema „naprednim dječjim praznicima“³⁹, potiče u njemu želju za sudjelovanjem u sletovima⁴⁰ i gradi pionirski dom⁴¹. Posredno se, dakle, gradi identitet žene kao stvarateljice doma, odgajateljice pionira i čuvara obitelji. *Nova Knjiga*, s druge strane, izričito nameće jednu posebnu vrstu ženstvenosti. Ovaj aspekt *Knjige* gotovo je u potpunosti odvojen od seoske stvarnosti. Govori o zastarjelim obrascima ponašanja kojima su učeni autori ovog izdanja i koji, pomalo ironično, svjedoče o klasnoj odvojenosti autora od ciljane publike. Tako pri upoznavanju „ruku prva pruža žena“⁴², a pri susretu „muškarac uvijek pozdravlja ženu, makar poznaje samo njezina pratioca“⁴³. Prilikom prolaska kroz usku ulicu, „muškarac pušta ženu na svoju desnu stranu“⁴⁴. Ništa stroža pravila ne reguliraju ni ponašanje u restoranu ili kavani gdje „za stol najprije sjeda žena“, a pića i hranu naručuje muškarac, koji isto uvijek i plaća, naravno⁴⁵. Kada svoj objed ili druženje privedu kraju, „lokal prva

³⁹ *Stara Knjiga*, 391.

⁴⁰ *Stara Knjiga*, 392.

⁴¹ *Stara Knjiga*, 393.

⁴² *Nova knjiga*, 568.

⁴³ *Nova knjiga*, 568.

⁴⁴ *Nova knjiga*, 569.

⁴⁵ *Nova knjiga*, 570.

napušta žena⁴⁶. Tekstovi o hodanju najviše potvrđuju heteronormativnost *Knjige*. Naslovljen „On i ona“ tekst propagira ideju da su zaruke izašle iz mode, a da se podrazumijeva da na prvom spoju žena mora doći lijepo i uredno obučena, dok je za muškarca dovoljno da dođe u čistoj košulji i obrijan⁴⁷. Opis plesa mladoga para nalikuje na scenu bečkog valcera na nekom dvoru, više nego na ples u sedamdesetima⁴⁸. Ponašanje tijekom ugošćavanja također je rigorozno i rodno određeno. Žena, tako, ne bi trebala upadati u riječ muškarcu koji priča svoju anegdotu, ali također, na istu se ne bi trebala pretjerano ili premalo smijati⁴⁹. Iz nekog razloga, domaćica nikada ne služi koktel⁵⁰, što je očito pojava koju autori smatraju dovoljno raširenom u ono doba, a ne ograničenom na uski sloj građanske intelektualne elite. Također, žena svoje „ja“ treba što manje isticati u društvu⁵¹, ali kada govori ne bi trebala previše vremena trošiti na tipične ženske anegdote poput spremanja sobe, pranja rublja i slično⁵². Ovaj obrazac ponašanja nadopunjuje i izrazito rigorozno određene estetske vrijednosti autora. Naime, ženina „je obveza ne samo prema sebi nego i prema društvu da svom izgledu posveti punu pažnju“ jer „samo njegovana žena – a to je žena koja stvarno ima želju da bude lijepa – doista je lijepa“⁵³. Standarde ljepote *knjiga* nameće i prikazima žena, pa je tako najdominantniji element vitkost. Sve žene u *Knjizi* prikazane su kao izrazito vitke, čak i premršave, s visokim nogama, istaknutim jagodicama, zabrinjavajuće malenim nosom i malenom bradom:

⁴⁶ *Nova knjiga*, 570.

⁴⁷ *Nova knjiga*, 572.

⁴⁸ *Nova knjiga*, 572.

⁴⁹ *Nova knjiga*, 575.

⁵⁰ *Nova knjiga*, 576.

⁵¹ *Nova knjiga*, 578.

⁵² *Nova knjiga*, 578.

⁵³ *Nova knjiga*, 547.

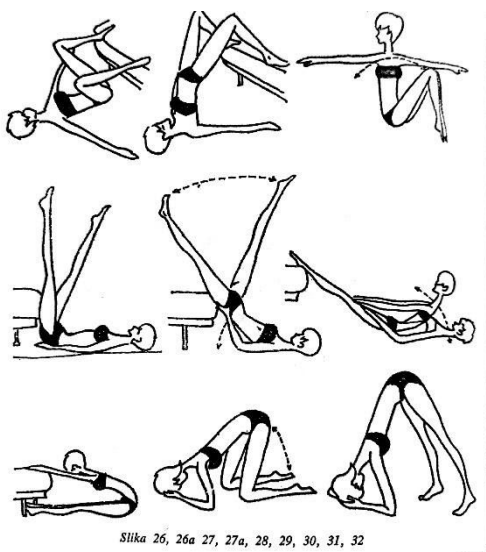
Od premalene haljinice

54

55

Zabrinjavajući standardi vitkosti vidljivi su, ipak, ponajviše na crtežima koji prikazuju nove mame:

Slika 26, 26a 27, 27a, 28, 29, 30, 31, 32

⁵⁶ Na slici su prikazane vježbe koje bi nova mama trebala izvoditi kako bi održala svoj „lijep, zdrav i krijepak izgled.“, budući da je nakon poroda prikovana kući uz dijete. Naglašene su vježbe koje u prvom redu ciljaju na bedra i struk, što se kroz sve ostale crteže ističe kao iracionalna opsesija autora. Koliko je duboko usađena ova percepcija žene i ženstvenosti možda je najbolje ilustrirano crtežom koji prikazuje niz vježbi za trudnice u

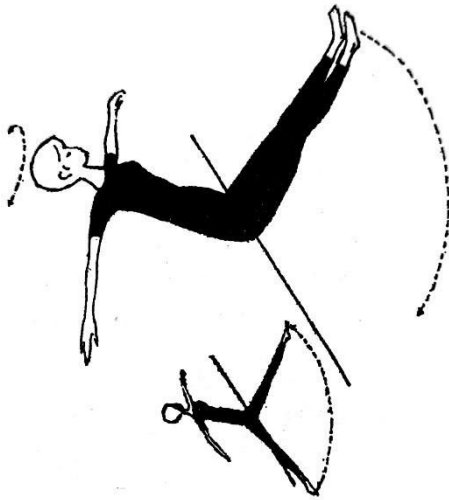
kasnom stupnju trudnoće, kako bi se pripremile za nadolazeći porođaj:⁵⁷ Ni ovdje si autori jednostavno ne mogu pomoći te ženu u kasnom stupnju trudnoće prikazuju kao vitku i, naravno, mladu ženu s dugim nogama i uskim strukom. Zanimljivo je, za kraj, još spomenuti i reklame. Kroz *staru Knjigu* reklame se ne pojavljuju, sve ilustracije u boji na posebnom papiru iskorištene su za ilustraciju onoga o čemu tekst

⁵⁴ *Nova knjiga*, 511.

⁵⁵ *Nova knjiga*, 511.

⁵⁶ *Nova knjiga*, 414.

⁵⁷ *Nova knjiga*, 409.

Slika 8 i 8a

govori, bilo da se radi o zanimljivim uzorcima za šivanje ili simptomima raznih bolesti. U *novoj Knjizi*, međutim, ilustracije u boji na posebnom papiru gotovo isključivo služe u reklamne svrhe. Naravno, *Knjiga za svaku ženu* ciljano reklamira isključivo žene pa se tako iz reklama da razlučiti što autori smatraju domenom žene. To su, dakako, reklame za garnituru⁵⁸, posuđe⁵⁹, perilice⁶⁰ i hranu⁶¹.

Zaključak

Iz svega izloženoga vidljivo je da je žena primarno zamišljena kao domaćica, a njena ženstvenost konstruirana je isključivo estetski. Domene koje *Knjiga za svaku ženu* obuhvaća su domene unutar četiri zida doma i nešto malo izvan njega, ali skoro nikada dalje od *ćuprije*. Kada se govori o ženi na radnom mjestu ili ženi u kazalištu, govori se isključivo u restriktivnim i preskriptivnim terminima – žena se ne smije, odnosno, mora se ponašati na određeni način. Gdje god da se nalazila, žena mora razmišljati o drugima, bilo da se radi o mužu alkoholičaru, o odgoju mladih pionira kod kuće ili o tome da njen izgled i ponašanje ne uvrijede okolinu kada se nalazi unutar četiri zida. Žena mora konstantno biti svjesna svoje estetike – previše šminke znači loš ukus i kič, premalo šminke znači nedostatak brige. *Knjiga* također ima i cijelo poglavlje posvećeno modi gdje se detaljno razlažu „dopuštene“ i „zabranjene“ kombinacije boja i odjeće, raspoređene po društvenom statusu i dobi. Žena je, kako na naslovnici *stare Knjige* jasno i piše, „domaćica, kuharica, krojačica, vezilja, majka, odgojiteljica, čuvarica zdravlja, njegovateljica“. Međutim, iako je *Knjiga* kroz generacije u nekim aspektima ostala izrazito tradicionalistička, u novijem izdanju vidljiv je taj obećani sinkretizam naprednog socijalizma i patrijarhalnih obrazaca. To se najviše vidi u kontradikciji žene koja je pod konstantnim društvenim pritiskom da

⁵⁸ *Nova knjiga*, 176.

⁵⁹ *Nova knjiga*, 240

⁶⁰ *Nova knjiga*, 272.

⁶¹ *Nova knjiga*, 336.

se ponaša i izgleda okolini ugodno, dok joj je u isto vrijeme povjeren veliki zadatak odgoja novog socijalističkog čovjeka, ali i odluka kada će tog čovjeka rađati. *Knjiga* ženi *de facto* daje u ruke alat kako da zbací okove patrijarhata svoje okoline, dok u isto vrijeme i dalje propagira obrasce ponašanja koji su patrijarhatu ugodni. Može se reći (s dozom zdrave ironije), da je *Knjiga* „treći put“ žene – negdje između radikalnog naprednjaštva i opresivnog rodnog imperijalizma, patrijarhat s ljudskim licem.

Bibliografija:

Banac, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita*. Zagreb: Globus, 1990.

Butler, Judith. *Nevolje s rodom: Feminizam i subverzija roda*. Zagreb: Ženska infoteka, 2000.

Duda, Igor. *U potrazi za blagostanjem: o povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Zagreb: Srednja Europa, 2014.

Duda, Igor. *Pronađeno blagostanje : svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Zagreb: Srednja Europa, 2010.

Goldstein, Ivo. *Hrvatska: 1918-2008*. Zagreb: Novi Liber, 2008.

Knjiga za svaku ženu. Urednik Čuča Smokvina Boranić. 13. izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Znanje, 1971.

Knjiga za svaku ženu: uzorna domaćica. Urednik Drago Chloupek. Zagreb: Seljačka sloga, 1952.

Leček, Suzana. "Organizacija i oblici djelovanja „Seljačke sloge“ (1925.-1929.)". *Časopis za suvremenu povijest* 28 (1996): 357-378.

Leček, Suzana. „Seljačka sloga i uključivanje žena u seljački pokret (1925.-1929.)“ *Radovi - Zavod za hrvatsku povijest* 32-33 (1999): 293-298.

Roksandić, Drago. *Uvod u komparativnu historiju*. Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga, 2004.

Scott, Joan Wallach. *Rod i politika povijesti*. Zagreb: Ženska infoteka, 2003.

Filip Žanpera

Faculty of Philosophy and Social Sciences, Zagreb

First year BA student

fzanpera@gmail.com

„Patriarchate with a human face“: *Knjiga za svaku ženu*

Women are perceived primarily as homemakers in the work *Knjiga za svaku ženu* (*The book for every woman*), and their femininity is framed exclusively in aesthetic terms. Subjects covered by *Knjiga* are mainly placed in the domain of the home, barely outside of it, and seldom further than the fence. When *Knjiga* discusses women at the workplace or in theatre, the terms used are regularly restrictive and prescriptive – a woman must not, or, must act in a certain manner. Wherever she may be, the woman must think about others, be it her husband, the alcoholic, or the young communist she is raising at home, or whether her looks and behaviour are insulting to those around her. A woman must always be aware of her appearance – too much make-up signals bad taste and kitsch, too little make-up shows the lack of care. *Knjiga* also dedicates an entire chapter to the subject of fashion where the authors go to great lengths to show what was considered “allowed” and “banned” combinations of clothes and colours, depending on the woman’s age and status. The woman is, as the front page of an older edition of *Knjiga* shows. However, even though *Knjiga* remained very traditional through its numerous editions, the newer ones do show the promised syncretism of progressive socialism and patriarchy. That is best demonstrated by the contradictory image of a woman who is at the same time under immense and constant social pressure to look and behave in a manner that will not offend those around her, while at the same time being entrusted with the task of raising the new socialist man, but also given the choice to decide whether and when to give birth to a child. *Knjiga* gives women the tool to shed the chains of patriarchy, while at the same time still propagating the restrictive and oppressive patterns of behaviour belonging to past times. It could be said, with a healthy dose of irony,

Filip Žanpera, "*Patrijarhat sa ljudskim licem*"

that *Knjiga* is the "third way" for women – somewhere between radical progressivism and oppressive gender imperialism, patriarchy with a human face.

Keywords: *Knjiga za svaku ženu*, patriarchy, Yugoslavia, socialism, femininity, gender history